

A test adatbázissá szelídítése a nyelvhasználat-kutatásban

Absztrakt

Tanulmányomban a test elnyomásának módjait és okait kutatom a társadalmi nem/szexualitás kérdéskörének kanonizált nyelvészettudományi gyakorlataiban. Ennek a területnek a kutatói elősegítik a test tagadását annak ellenére, hogy szándékuk szerint kutatásuk a nők érdekeit szolgálja. Kimutatom azokat a mögöttes érdekeket, amelyek az általuk használt test-fogalomban rejlenek - amely szerint a test immanens, önálló evidenciaként használható; illetve dekonstruálom az említett kutatók által működtetett jelentésalkotó gyakorlat kategorizációs mechanizmusát. Bemutatom ugyanakkor, hogy a feminista episztemológiának sikerült megkerülni és újradefiniálni az „identitás” és a „szubjektum” fogalmakat, egyaránt túllépve a meddő esszencializmuson és az abszolút relativizmuson - a „queer”-elméletekre született korábbi válaszokon.

Szerző

Barát Erzsébet a Szegedi Tudományegyetem Angol és Amerikai Tudományok Intézetének oktatója. A nyelvhasználat és a hatalmi viszonyok kapcsolatának lehetséges értelmezéseivel foglalkozik. Ezen belül elsősorban a szexizmus és a hetero-szexizmus ideológiáját mint a kirekesztés sajátos megnyilvánulási formáit vizsgálja. E-mail: b_zsazsa@freemail.hu

A test adatbázissá szelídítése a nyelvhasználat-kutatásban

[1]

Aligha gondolna bárki a nyelvtudományra, mikor a test fogalmának jelentéseit, jelentésváltozásait elemző kutatás eredményeit szeretné számba venni. Tulajdonképpen egyáltalán nem meglepő ez a szakmai elvárás, hiszen a nyelvészet önképe is ezt a fajta elvárást erősíti – még a társadalmi kontextus fontosságát előfeltételező különböző, úgynevezett élő nyelvhasználatot vizsgáló irányzatokban is. A formális nyelvészet a nyelv „tényleges”, „természetes”, s ebben az értelemben a hétköznapi használatban előforduló jelenségeit eleve kizárja a nyelv grammatikai szabályszerűségeinek modellálása során, mert azok az univerzális szabályok pusztán kifejeződéseinek csupán, s mint ilyenek érdektelenek a modellálás szempontjából. A rá irányuló kritikák rávilágítanak, hogy a nyelvet grammatikaként megragadni igyekvő, magát az élő nyelvet kutató „alkalmazott” nyelvészettel szemben „elméletinek” elgondoló nyelvészeti művelői a szabályokat a kutató által előállított példamondatok logikájára építik. Ám ezek a nyelvhasználatot vizsgálók pozíciójából „mesterséges”, mert kontextustól elszigetelt mondatok csupán, melyek csak a standard nyelvi változatot beszélők nyelvhasználatát tudják megragadni. Az ettől eltérő, más-más társadalmi változatot (dialektust) már csak szabálytalan „devianciának,” a kutatás számára érdektelen nem-nyelvnek láttatja.

Azonban az élő nyelvhasználatot vizsgálók felfogása, amit az Egyesült Államokban William Labov által a fekete nagyvárosi fiatalok beszédét vizsgáló 1970-es években folytatott kutatásai alapján szociolingvisztikának is szoktak hívni, maga is foglya marad a formális nyelvészet strukturalista logikájának, amennyiben nem veszi észre, hogy a leíró nyelvtankönyvek „mondatai” is egy bizonyos élő nyelvváltozatot jelentenek, mégpedig *az adott nyelvészeti kutatási gyakorlatra jellemző beszédmódot*, amely ha átlépne a mesterséges/természetes szembenálláson, saját maga nyelvhasználatával is számolnia kellene. A kutatás az elemzés nyelve és a beszélő nyelve közötti dialektikus viszony megragadására kellene, hogy irányuljon, mint azt a nyelvhasználatot diszkurzus értelemben definiáló, a kritikai társadalomelmélet hatalom és ideológia fogalmára támaszkodó kritikai nyelvhasználat-elemzések is teszik. Ezzel persze le kellene mondani a vizsgálat tárgyán kívül helyezkedő, a pusztán megfigyelő, elfogulatlan tudomány szerepének lehetőségéről, s egyúttal fel kellene adni azt a hatalmi törekvést, hogy az általa művelt nyelvészet szükségszerűen jobb, mert „minden változatot” leíró „valódi” modellt előállító tudomány. Márpedig tudománypolitikai értelemben a magát az élőnyelvi/ formális, illetve elméleti/alkalmazott distinkciók mentén definiáló két felfogás küzdelme során épp ez a tét.

Hozzájuk képest a kritikai nyelvhasználat (diszkurzus) kutatás tudományos „másságának” a lényege abban áll, hogy egyrészt a tudományos ismereteket, azaz elemzéseiket is nyelvben

elmondott kijelentéseknek tekinti, másrészt, beszédmódjának sajátosságait adott hatalmi viszonyok összefüggéseibe ágyazódva vizsgálja. Ez azt jelenti, hogy tudomásul veszi és reflektál a nyelv(használat) és a politika viszonyára, melyet mára kétféle módon szoktak a diszkurzus elemzésen belül megkülönböztetni. Az első és sokkal elterjedtebb megközelítésmód szerint a nyelvhasználat (beleértve a tudományos kutatás beszédmódját is) a társadalmi konfliktusokat közvetítő médium, míg az ennél marginálisabb és radikálisabb felfogás értelmében a nyelvhasználat maga válik a társadalmi konfliktusok tárgyává. Ennek az utóbbi felfogásnak beszédes példája a szexista nyelvhasználat tárgyában folyó viták, ahol a (tudományos) vita tétje a kifejezés jelentésének meghatározása, legitimizálása, a fogalom értelmezése, esetenként akár „értelmessége” körül forog. Ebben a napjainkban fel-fel lángoló vitában a konfliktus tárgya explicit módon maga a jelentés, azaz hogy mit értsünk a nyelv szexizmusán, hogy arról van-e szó csupán, hogy egy adott nyelvi kifejezés/szó bír eleve kirekesztő jelentéssel s mint ilyen „nem PC”, politikailag inkorrekt, vagy sokkal inkább arról, hogy adott kifejezés használata „megfelel-e” a szöveggörnyezetének, az adott nyelvi közösség többé vagy kevésbé intézményesült elvárásainak, s mint ilyen lényeges következményekkel jár egy adott „női beszélő” érdekérvényesítő képességeire. Ezért a nyelvi szexizmus vita példája alkalmas lehet arra, hogy segítségével a kevésbé „beszédes” nyelvi eseményeket is újragondoljuk és rávilágítsunk arra, hogy a jelentésváltozás nem abszolút módon öntörvényű. Nem tisztán a nyelvi jelek autonóm(nak vélt) logikájának függvénye és nem is a társadalmi (erő)viszonyok változásának alávetett, azt automatikusan visszatükröző, magától értetődő következménye, hanem a kettő metszéspontján elhelyezkedő dinamikus szignifikációs társadalmi gyakorlat többé vagy kevésbé megszilárdult konfigurációja.

Az utóbbi felfogást követve az én érvelésemben a nyelvhasználat kutatás végső elemzési kategóriája a diszkurzus. A diszkurzust, a beszédmódot Norman Fairclough (1992, 1999) nyomán a társadalmi gyakorlat egyik dimenziójaként határozom meg. Olvasatomban a gyakorlat a makroszintű, általános érvényű társadalmi struktúra és a mikroszintű, egyedi társadalmi jelenség dichotómiáján túlmutató, kettős orientáltsággal bíró középszintű kategória. Egyszerre jelenti a rendszeres, rutin jellegű cselekvést, a viszonylagos stabilitással bíró szokást, valamint ennek konkrét, az emberek más-más mértékben intézményesült interakcióiban történő megvalósulását. Az így felfogott társadalmi gyakorlat három mozzanatában ragadható meg: anyagiságában, viszonyultságában, továbbá reflexivitásában. Anyagi abban az értelemben, hogy következményeiben megragadható. Viszonyultságát tekintve milyensége, jelentése más gyakorlatok viszonyrendszerében elfoglalt helyének eredménye. Végezetül, minden gyakorlat reflexív is abban az értelemben, hogy a cselekvő embernek mindig van egyfajta elgondolása arról, hogy mit is tesz éppen, s ez az elgondolás beépül az adott cselekvésbe, alakítja azt. És megfordítva, az adott cselekvés maga is (tovább)alakítja a róla alkotott képet. Az adott társadalmi rendben a különféle erőviszonyok mentén intézményesült gyakorlatok reflexív dimenziója a diszkurzus. Fairclough nyomán tehát a diszkurzust az így felfogott társadalmi gyakorlat egyik aspektusának tekintem. A diszkurzus tehát a reprezentáció és a gyakorlat dinamikája, amely az adott gyakorlat többi, nem reflexív aspektusával való dialektikus viszonya következményeként, adott erőviszonyok erőterében lejátszódó interszubjektív értelmezési gyakorlatok, ütközések relatív

stabilitással bíró eredménye. Mint ilyen a szöveg és szöveggörnyezet dichotómiáját meghaladó, interszekcionális kategória, a kettő elkülönbözödésének felülete.

A diszkurzus kritikai elemzése tehát a beszélők által használt kategóriákat, így például az *Apertúra* jelenlegi számának központi kategóriáját, a testet, és a hozzá kapcsolódó identitáskategóriákat nem veszi adottnak. Azaz, miközben például a test megkerülhetetlen valóságára vagy immanens, sokrétű szimbolikus artikuláltságára hivatkozunk érvelésünk során, közben egyúttal itt és így elő is adjuk, jelentéssé is tesszük ezeket a fogalmakat. Az elemzés ezért arra irányul, hogy felfedezze, miként alakul a kérdéses fogalmak jelentése a fogalmak által érintett hétköznapi és tudományos társadalmi gyakorlatok során. Továbbá, mivel ezek a gyakorlatok túldetermináltságuk következtében eleve plurálisak, az előálló jelentés sohasem lehet teljes mértékben belátható és megjósolható, ezért az elemzés kritikai annyiban, amennyiben igyekszik megragadni, hogy az egyes kategóriák miként biztosítják és vitatják egyszerre az adott társadalmi rend formáinak fennállását vagy átírását, változását. ^[2]

A fenti megfontolásokkal összhangban a továbbiakban azt szeretném bemutatni, miként és miért kerüli meg a testtel való szembesülést, pontosabban miként tekinti a testet magától értetődő evidenciának szűkebb érdeklődési területem, a nyelvhasználat és a nem viszonyát elemző nyelvészeti kutatások kanonizált (és hazánkban is dominánsnak tűnő) szociolingvisztikai irányzata. Miként veszi el potenciális kritikai élet a nem tematizálása a test fogalmának domesztikálása következtében? Holott a tudományterület legfiatalabb kutatási iránya, a nyelv és szexualitás viszonyát kutató, magát önironikusan levendula nyelvészetnek is nevező megközelítési mód az elmúlt tizenöt évben mást sem tesz, mint a feminista queer elméletekre támaszkodva igyekszik leleplezni ennek a logikának tarthatatlan, mert erősen ideologikus voltát. Jóllehet ezen túl a tudományterület már korántsem egységes annak megítélésében, hogy a szexualitást mely kategória segítségével, illetve annak milyen jelentésében lehetne hatékonyabban megragadni. Heves viták folynak az utóbbi tíz évben arról, hogy az elemzés középpontjába az identitást vagy a vágyat állítsuk-e. ^[3] Az előbbi felfogásnak inkább az Egyesült Államokban, az utóbbinak inkább az Egyesült Királyságban vannak képviselői. Abban azonban mindenki egyetért, hogy a nyelv és társadalmi nem viszonyát kutató beszédmód látszólag „testetlen” pozíciójából megszólalók, akár akarják, akár nem, a férfi/nő megkülönböztetések létező hetero-patriarchális rendjét termelik újra, noha problémafelvetésüket bevallottan ennek az ideológiának megkérdőjelezése motiválja. Ez a fajta szakmai vakság annál is ironikusabb, mert éppen a feminista ismeretelméleti kutatások vezették be a testi valóság (corporeality), illetve a megtestesülés (embodiment) felforgató fogalmait.

Luce Irigaray 1985-ben megjelent *Speculum of the Other Woman* vagy az általam itt idézett Rosi Braidotti Judith Butlerrel (1994) közösen írt szövegének érvelése természetesen nem csak a nyelvtudomány megkerülő stratégiáira érvényesek, eredetileg nem is az abban használatos, illetve feltételezett testfogalomra vonatkoztak, hanem a modernizmus különféle, a freudi pszichoanalízis révén legitimizált, mára „evidenciaként” kezelt testfelfogásokra az irodalom kritikában, a kultúra kutatásban, vagy filmesztétikában.

Érvelésem szempontjából Braidotti és Butler gondolatmenetéből annak a paradoxonnak a feloldása a lényeges, mely a férfi/nő megkülönböztetést többek között a tudat/test számtalan konkrét megnyilvánulási formájának kettősségében igyekszik megragadni. A patriarchális társadalmi rend reprezentációit működtető logika – fenti érvelésem értelmében, beleértve természetesen a mindenkori tudományos reflexiókat is –, mondják, meglepő trükk rugójára jár. Ennek első lépéseként „a férfi test sajátos, partikuláris morfológiája” önmagát általános érvényűként, univerzális „emberi” testként vetíti ki a reprezentációk szimbolikus rendjébe, *miközben* az így megnyíló transzcendenciához vezető úton irrelevánsnak artikulálhatja magát (1994: 38). A test szempontjából aszimmetrikus női és férfi pozíciók, kettőjük egyenlőtlen társadalmi pozícionáltságát a következőképp fogalmazzák meg:

(...) a férfiak az univerzális megjelenítésért a megtestesülés elvesztésével fizetnek. Ezzel szemben a nők elvesztik a szubjektummá válás lehetőségét, és egyszersmind testükbe záratnak. A férfiak testetlenné lesznek, s eme folyamat eredményeként elnyerik a szubjektummá váláshoz és transzcendenciához való jogosultságot, míg a nők megtestesülése túlzott, s ennél fogva immanensként tételeződnek. (1994: 38) [4]

A szociolingvisztikai élőnyelvi kutatások nyelv és nem viszonyát elemző kutatói beszédmódját is a fent megfogalmazott paradoxon működteti, illetve ezek a nyelvészeti kutatások ennek az egyenlőtlenségnek a „szükségszerű” státuszát tartják fenn továbbra is. A szisztematikus önvizsgálat híján óhatatlan, hogy a nők helyzetének javítását célzó nyelvészeti kutatásaink elemzési kategóriái, az állítólagos „női nyelv” kiüresedett, *testetlen* szavai maradjanak csupán. Érvelésem természetesen azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a nyelv és a nem viszonyának kutatása nem szükségképpen feminista nézőpontból megfogalmazott tudományos tevékenység. Sőt. A nők vagy a nők és férfiak viszonyának tematizálása történhet nagyon is konzervatív, normatív pozíciókból. Azonban ha nyelvi elemzéseinket a nők különféle csoportjai által megélt sokféle, a nyelvhasználatban is tetten érhető relatív hátrány csökkentése érdekében végzett kutatásként kívánjuk folytatni, s ebben az értelemben a tudást, a tudományos magyarázatot is részben politikai kérdésnek látjuk, akkor semmi esetre sem maradhatunk meg a domináns logika Braidotti és Butler által fent megragadott test/tudat rendezőelve mellett. A feminizmus pedig, hogy Deborah Cameront (1995) a kortárs feminista nyelvhasználat legjelentősebb művelőjét idézzem,

nem arról szól, hogy feltétlen elismeréssel adózzunk a háziasszonyok teljesítményének, hanem arról, hogy alapjaiban változtassuk meg a házi munka társadalmi feltételeit. A feminizmus ugyanígy *nem* érheti be a nőkre jellemző nyelvhasználat pusztá konstataálásával [leírásával], hanem azt a kérdést is fel kell tennie, hogy vajon a nők *miért* találnak bizonyos nyelvi stratégiákat helyzetüknek inkább megfelelőknek, mint másokat. Ami a nők társadalmi helyzetének, a nekik megengedett társadalmi (nyelvészeti) gyakorlatoknak a kérdése. (1995: 41; kiemelés tőlem – a szerző.) [5]

Azaz feminista nézőpontból nézve nem az a feladatunk, hogy valamiféle „női nyelvet”, feminin

dialektust írjunk le. Hiszen Robin Lakoff úttörő munkája, az 1975-ben megjelent (magyarul máig elérhetetlen) műve, a *Women's Place* sem arról beszél, hogy kétféle nyelv lenne, egy férfi meg egy női. Épp ellenkezőleg, azt mondja, hogy van a magát „neutrálisnak” definiáló, univerzálisnak láttatott nyelvi norma (standard), s az, ami ettől eltér, partikularitásként, eltérő dialektusként, a nők nyelvhasználataként van megjelölve. További tudománytörténeti vizsgálódás tárgya lehetne, hogy miért értelmezik át Lakoff modelljét az 1980-as években, főleg Deborah Tannen munkáiban a „két nemre” jellemző kulturális különbségekké, „férfi” és „női nyelvvé”. Itt és most ennek a multikulturális beszédmódnak a tudományos életre jellemző átértelmezéséből előálló komplementer felfogásból az a fontos, hogy megmutassam, miben ragadható meg a nemek dialektusának, állítólagos nyelvének tarthatatlansága, és miként működik az ezt leleplező kritikai pozíció logikája.

A hetvenes évek óta kialakult és kanonizálódott szociolingvisztikai beszédmód csapdahelyzetének lényege, hogy a nő/férfi identitását a beszédől független, eleve adott létezőnek tekinti, s ezért női/férfi nyelv az, amit ez az adottnak vett nő/férfi különféle helyzetekben mond. Elinor Ochs munkájára, az 1992-ben megjelent *Indexing Gender*-re támaszkodva, Cameron Don Kullick-al közös munkájában (2003) a következő ontológiai előfeltevésre építi kritikáját. Attól, hogy a nők x nyelvi stratégiát követnek, x nyelvi alakot használnak, attól az a stratégia, nyelvi alak nem tekintendő „női”-nek, „nőies”-nek, nem lesz a „női nyelv”-et jelölő sajátosság. Azaz, nincs direkt, közvetlen ok-okozati viszony a kettő között. A beszélő neme (bármit is jelentsen az) és nyelvi megnyilatkozásai indirekt, közvetített viszonyban állnak egymással. Véleményem szerint ez a Cameron által közelebbről meg nem határozott „közvetítés” lesz a jelentés *ideologikus* értelmezésének, a „legitim, megfelelő” értékítéletek megszületésének terepe. Cameron példáját idézve, amikor azt halljuk, hogy a határozottan, magabiztosan, szakterületét imponáló biztonsággal ismerő nőkutató, növezető, stb. megszólalására azt mondják „úgy beszél, mint egy férfi, férfias”, holott a megszólaló nő számára ez a megnyilatkozás a „profizmust, a felkészültséget” van hivatva jelenteni, akkor azt is mondhatjuk, hogy itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a határozott, magabiztos, felkészült, stb. értékek a hegemon, domináns „férfiasság” jelentéstartalmaként definiálódtak. Mint ilyenek lesznek aztán „nem megfelelők” a női nyelvi viselkedésben.

Ha azonban, ellentétben a nyelvhasználatot vizsgáló különféle kutatások domináns felfogásával, *elfogadjuk, hogy az elemzés is nyelvben mondatik el*, azaz az is egy sajátos beszédmód, és elemezzük a kutatás gyakorlatának logikáját, a következő kritikai megállapításra juthatunk. A szociolingvisztikai kutatás gyakorlatában a nemet eleve adottnak venni tulajdonképpen azt jelenti, hogy az adatközlőket automatikusan férfi/nő kategóriákba osztályozzuk anélkül, hogy észrevennénk, ezzel tulajdonképpen mi, nyelvhasználó kutatók magunk állítottuk elő, mit is jelent a férfi és nő kategória az adott kutatási szituációban. Ezt a jelentést szerintem leginkább úgy lehetne körülírni, hogy *„a kutató által elvárt testi és öltözködésbeli kulturális kódoknak ránézésre megfelelő maszkulin és feminin külső.”* A kutatás, elemzés eredményeül előállt „nyelvi viselkedés” következésképp nem lehet egyéb, mint a kutatónak az őt fogva tartó sztereotípiákra hagyatkozó besorolása révén előállt

„nemi identitás” szó szerint vett kifejeződése, indexe. Ez pedig a kétosztatú logikára épülő nyilvánvaló (látható) női/férfi testtel egybevágo identitás, változatlan karakterjegye.

A kutatások eme domináns megközelítési módjával tehát az a legnagyobb probléma, hogy a nemet nem a kategorizálás (egyik) elvének tekinti, ami mentén a férfi/női kirekesztő distinkciók a Susan Gal és Gail Kligman (2000) által leírt fraktális logika mentén a társadalmi erőter változásainak függvényében újra meg újra „egységbe” rendezik a világot. Az államszocializmus bukását követő nyilvánosság és magánélet tereire vonatkozó megkülönböztetéseket vizsgálva Gal és Kligman a következő általánosításra jutnak a bináris kategóriák automatikus működéséről, a geometria ciklikusan visszatérő fraktális alakzatait hívva segítségül:

[ennek a logikának] az az eredménye, hogy bármely nyilvános téren belül előállíthatóvá lesz egy magánszféra, s egy magánszférán belül pedig egy további nyilvános sféra. Hogy adott esetben a szembeállítás mely szintje és kontextusa kerül előtérbe, az a társadalmi szereplők és intézmények elfoglalt helyétől és nézőpontjától függ. (2000: 41) [6]

Ugyanez a logika érvényesül a nyelvhasználat domináns beszédmódjában is, ami a „férfit” és a „nőt” a kutatáson kívüli transzcendens térbe helyezi, a kutatás számára irreleváns, mert eleve adott két konstans, *testiségében* kimerítő módon meghatározott kategóriának, a *nyelvhasználatától független változónak* veszi, melynek a nyelvi megnyilvánulás szükségszerű megnyilatkozása, kifejeződése lesz csupán. Ahelyett, hogy problematizálná, megmagyarázná a rendező elv kialakulásának mikéntjét, jelentésének változásait, a nyelvi változókra koncentráló tudományos beszédmód a nemet leválasztja a biológiai alapúnak, s mint ilyet, a természet által eleve adottnak, „a nyelvhasználatától függetlennek” tekintett testről, miközben örökös ellentmondásokba ütközik az így elgondolt női/férfi beszédmód „tartalmát” illetően.

Rosemary Hennessy-vel (2000) és Cameronnal (2003) egyetértve azt gondolom, hogy a nyelvhasználat és a nem viszonyának ez a fajta kutatása *foglya marad* annak a patriarchálisnak tekintett társadalmi hatalmi rendnek, ami ellen adott esetben harcolni szeretne. Mindez azonban éppen azért állhat elő, mert csak patriarchálisnak, de nem hetero-patriarchálisnak nevezi a társadalmi rendet. Ez annak következménye, hogy szigorúan csak egymás szinonimájaként, ok-okozati összefüggésben képes (meg)látni a nem és a szexualitás viszonyát. Azaz képtelen a nem és a szexualitás relatív megkülönböztetésére. Ennek az lenne az előfeltétele, hogy a Cameron (2003) által a nyelvhasználat és nem viszonyára vonatkoztatott indirekt modellnek megfelelően, egy lépéssel tovább lépünk a kategorizálás Gal és Kligman által leírt hierarchikus szintjén, és levonjuk a „beszélő nemére” vonatkozó következményeit. Vagyis el kell vitatnunk a férfiasság „birtoklásának” privilégiumát a „férfi”-tól, pontosan úgy, ahogy egyébként Judith Halberstam (1998) teszi az „női férfiasság” fogalmának kidolgozásakor. Igaz, ő a királykodásnak (drag king), a férfi maszkulinitás (többnyire lesbikus) nők által előadott parodisztikus *megtestesítésének* gyakorlatát vizsgálva jut el a test, szexualitás és (társadalmi) nem relatív megkülönböztetésének lehetőségéhez. E három dimenzió az identitás kialakításában betöltött szerepének

megkülönböztetése nélkül lehetetlen belátni egyrészt, hogy a heteroszexualitás társadalmi gyakorlat, másrészt, mint ilyen éppen normatív, hegemon pozíciójából adódóan veheti fel a „természet adta erotikus vonzalom” jelentést, hogy így „logikusan” kerülhessen a kutatás látómezején túlra. Hennessy megfogalmazásában tehát a hetero-szexualitás mint ideológia azt jelenti, hogy

a férfit és a nőt egymástól jól elkülöníthető, egymással ellentétes neműnek gondoljuk el [...] A nő alávetett mássága, (szexuális) tulajdon-pozíciója, illetve kizsákmányolt dolgozó helyzete ennek a heteroszexuális mátrixnak a következménye, melyben a nő mint a férfi *természetes ellentettje* van jelen.” (Hennessy, 2000: 24; kiemelés tőlem – a szerző) [7]

Azaz, a férfi és nő közötti egyenlőtlen hatalmi viszonyok a nemi különbségeket ideologikus érdekek mentén rendezik el, ahogyan azt a szociolingvisztika kanonizált beszédmódja is teszi. A „beszélő nemének/testének” eleve adott, „független változóként” történő kezelése a nők elnyomásának újabb megnyilvánulási formája csupán, jóllehet célkitűzése, amennyiben különbséget tételez a nők és a férfiak beszédmódja között, elismeri a nyelvhasználat egy lehetséges másságát, s mint ilyen látszólag akár elő is segíthetné a nemek közötti egyenlőség helyreállítását. De ennek ellenkezője valósulhat meg csupán, éppen azért, mert az általa is használt kétpólusú kategorizálás alapjául szolgáló értékrendben a nő definíciója mindig a férfihoz képest, illetve mindig a férfival való viszonyaiban tételeződik csupán, mert ez a kategorizáció a férfi és női test „természet adta rendjébe” ágyazottan tételeződik, és tartja magát annak ellenére is, hogy a határhelyzetekre, az egymásnak ellentmondó eredményekre nem tud reagálni.

A helyzet további iróniája, hogy jóllehet a kutatás bevallotta a nyelvi viselkedés specifikusságára kíváncsi, az eredmény mégis a konkrét szituációtól biztonságosan elvonatkoztatott, absztrakt „nők” nyelvhasználatára, akiket azonban fogva tart testük mássága: mondandójuk „adat csupán”, a férfi maskulin pozícióval azonosuló kutató tekintetnek kitett adatbázis, transzparens immanencia, anyag.

Jegyzetek

1. A szöveg kiindulási alapjául szolgáló előadás a Tudomány Napja alkalmából *Test-Corpus-Body* címmel szervezett tudományos ülésszakon hangzott el 2007. november 8-án az MTA Székházban Szegeden.
2. A beszédmód kritikai kutatása modelljének kidolgozásához Norman Fairclough (1992; 1999) kritikai diszkurzus elemzését (KDE) veszem alapul és gondolom újra Rosemary Hennessy (1993; 2000) történelmi materialista feminizmusa és Deborah Cameron (2003; 2006) nyelvhasználat és szexualitás, illetve társadalmi nem viszonyát kutató munkái alapján. A KDE azért lehet kiindulópont érvelésem számára, mert diszkurzus-fogalma interdiszciplináris, szemben más, hagyományos, tisztán nyelvészeti diszkurzuselemzési módokkal. Ennek megfelelően kutatásaiban mindenek előtt azt kívánja megmutatni, hogy egy adott nyelvi jelentés milyen ideológiák mentén fogalmazódik meg, milyen értékrend(ek)be ágyazódik be, s ezáltal milyen érdekek „természetességét”, „magától értetődőségét” erősíti meg vagy éppen kezdi ki, rajzolja újra. Ugyanakkor nagy hiányossága, hogy saját tudományos nyelvhasználatát nem

tekinti az elemzés részének, abbéli félelmében, hogy akkor eleve le kellene mondania a kategorikus értékítéletek megfogalmazásáról. A Hennessy-féle feminista önkritika-felfogás azonban lehetővé teszi a kritika fenntarthatóságát, igaz, ez a kritika nem abszolút érvényű. Hennessy szerint a tudás, a megismerés pozícionáltságából adódóan a kritika csak korlátozott érvényű lehet. Azaz a kritika az elméleti reflexió egyfajta partizán intervenciója, ami a mindenkori társadalmi és kulturális gyakorlatok által alakított módon szisztematikus érvrendszert hoz létre a kutatás tárgya, az „adat” és az elmélet között. Ezért a KDE elnevezés helyett a diszkurzus kritikai elemzése megnevezést használok módszerem megnevezésére. (A KDE feminista kritikájának részletes kifejtésére lásd Barát 2000, különösen az 5. fejezet; 2005)

3. A kétféle felfogás részletes áttekintését és lehetséges meghaladását a queer elmélet illetve a radikális feminizmus metszéspontjának átgondolása segítségével lásd Barát 2008.
4. A fordítás eredetijével szolgáló szöveg: (...) the price men pay for representing the universal is a loss of embodiment; the price women pay, on the other hand, is at once a loss of subjectivity and a confinement to the body. Men become disembodied and, through this process, gain entitlement to transcendence and subjectivity; women become over-embodied and thereby confined to immanence.
5. A fordítás eredetijével szolgáló szöveg: Feminism is not about giving housewives their due, it is about changing the conditions of domestic labor altogether. Similarly, feminism cannot stop at validating the linguistic strategies typical of women; it must also ask why women find some communicative practices more relevant than others to their circumstances: [which is] a question of their social positioning, of the social practices [linguistic or otherwise] in which they are allowed to participate.
6. A fordítás eredetijével szolgáló szöveg: The result is that within any public [domain] one can always create a private; within any private [domain] one can create a public. Which level of contrast and context is invoked in any instance of use is a matter of positioning and of the perspective of social actors and institutions.
7. A fordítás eredetijével szolgáló szöveg: In positing male and female as distinct and opposite sexes that are naturally attracted to one another, [they are practices of] heterosexuality [that are] integral to patriarchy. Woman's position as subordinate other, as (sexual) property, and as exploited laborer depends on [this] heterosexual matrix in which woman is taken to be man's [natural] opposite.

Irodalomjegyzék

- Barát, Erzsébet: Les-being and Identity Politics: The Intersectionality of Sexual Identity and Desire. In *Negotiating Sexual Idioms: Image, Text, Performance*. Szerk. Marie L. Kohlke and Luisa Orza, Amsterdam and New York, Rodopi Press, 2008. 103-128.
- Barát, Erzsébet: The Terrorist Feminist: Strategies of Gate-Keeping in the Hungarian Printed Media. In *Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power and Ideology in Discourse*. Szerk. Michelle M. Lazar. London, Palgrave, 2005. 205-228.
- Barát, Erzsébet: *A Relational Model of Identity: Negotiating (non-oppressive) relations of power in (researching) Hungarian women's life narratives*. PhD disszertáció, Lancaster, Lancaster University. 2000.
- Braidotti, Rosi with Judith Butler: Feminism by Any Other Name. *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, 1994. 6 (243): 27-61.
- Cameron, Deborah: Rethinking Language and Gender Studies: Some issues for the 1990s. In *Language and Gender: Interdisciplinary Perspectives*. Szerk. Sarah Mills. London and New York, Longman, 1995. 31-44.

- Cameron, Deborah: *On Language and Sexual Politics*. London and New York, Routledge, 2006.
- Cameron, Deborah and Kullick, Don: *Language and Sexuality*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Fairclough, Norman: *Discourse and Social Change*. Cambridge, Polity Press, 1992.
- Fairclough, Norman and Chouliaraki Lillie: *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 1999.
- Gal, Susan & Kligman, Gail: *The Politics of Gender After Socialism*. Princeton, Princeton University Press, 2000.
- Halberstam, Judith: *Female Masculinity*. New York, Routledge, 1998.
- Hennessy, Rosemary: *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*. New York, Routledge, 1993.
- Hennessy, Rosemary: *Profit and Pleasure: Sexual Identities in Late Capitalism*. New York, Routledge, 2000.

© Apertúra, 2009. tél | www.apertura.hu

webcím: <https://www.apertura.hu/2009/tel/barat/>

